“Әдебиет майданы” журналы

№1

1934 жылы

«Алтай аясында» - Бұл шығарма тұңғыш рет 1934 жылы жарияланған («Әдебиет майданы»

журналының 1, 2, 5, 6, 10-номерлерінде). Бірнеше дүркін жеке кітап болып та, топтамалар жинағында да жарық көрген. Ұсынылып отырған басылымға 1983 жылғы жинаққа енген текст негізге алынды.

АЛТАЙ АЯСЫНДА

I

Ал десең аясына алады Алтай,
Көргенде көңілге күй салады Алтай.
Сұлудай торғын киген бұлт жамылып,
Арқаға әлденеше қарады Алтай.

Алтайдың ең үстіне Ақтау биік,
Бойына бұлт жете алмай тартқан күйік.
Аңдары, бұғы, марал ойын салып,
Секірген қиясында өршіл киік.

Алтайдың алқабында аю, қаблан,
Оңтүстік даласында орғып құлан.
Елігі ешкісімен есебі жоқ,

Жайылып сайын шөлде сайрандаған.

Секілді ақ бас атан ала басы,
Бұлт жайлап, бұлттан өзге қона алмаған,
Ақша қар ақ күмістей ай шағылып
Жібектей бұлттан басқа оранбаған.

Арудай қараторы көсіліскен,
Қаратау етегіне құлап түскен.
Ақ торғын қалықтайды қойнауында,
Гүлдердің көбелектер сөлін ішкен.

Бірінен-бірі биік - ну қарағай,
Етектен көтерілген өрге қарай.
Таулардың, өркештенген өрлерінде,

Қыз емшек, қия тастар, тұр жағалай.

Көргенде көз, көңілдің Алтай емі,
Алтайдың кен аңқиды алған демі.
Жерінен алтын, күміс жентектеліп,
Алтайдың кен құсады талай жері.

Күн мүсін қыздан сұлу Алтай сері,
Күмістей су лақтырған өзендері.
Дауысынан дүрілдеген тау сілкініп,
Тас жарылып құлайды кейбір күні.

Ән салады бұлбұлы үзілдіріп,
Үннен үнді маржандай тізілдіріп,
Нәзіктігі жүректі елжіретіп,

Есің ауып тыңдайсың дымың құрып.

II

Алтайды аялаған талай халық,
Жеріне, жемісіне мейірі қанып.
Ұйғыр, ойрат, торғауыт, қазақ, қалмақ,
Алқа тағып, Алтайда жүргені анық.

Жалын жұтып, тас шайнап талай ердің,
Ханмен, бекпен күресіп өлгені анық.
Алмас қылыш, ақ семсер, көк сүңгімен,
Хан алдаса батырдың көнгені анық.

Сол Алтайдан батысқа көзді салсаң,
Қоныс қылып найманның жүргені анық,

Қалмақ, қазақ хандары бірауыз боп,
Карашыға соққыны бергені анық.

«Қарақасқа атты Қамбардың еліміз» деп,
Тоқсан үйлі тобырлар сіңгені анық.
Белдесіне найманның қоңсы қонып,
Талай таяқ өмірден жегені анық.

Қалба мен Маңырақтың екі арасы,
Сайынды еркін жатқан кең даласы,
Бөкен жортып, бөрілер бұқпа қылған,
Малға шүйгін, май аққан айналасы.

Ұшан-теңіз көсілген кең даланың,
Төңкерген тостағандай бетегесі.

Сол көсілген даланың оң жақ беті,
«Қалмақ қырған» тауының кенересі.

Қарашының қонысы «Қарақойда»,
Өзге елден шет жайлайды, қалып ойда.
Ұлы жайлау аталы Құсандікі,
Тоқсан үйлі тобырға қоныс қайда.

Тоқсан үй «Қарақойда» елден ерек,
Аз ауыл отыратын көптен бөлек.
Анда-санда таудағы ел сауығына,
Шақыртады мазаққа қылса керек.

Қаратайдың баласы Балағазы,
Өз әлінше тоқсанның өнерпазы.

Ол күндегі қазақтың бір кәсібі
Балағазы аң аулайтын қысы-жазы.

Сонда жасы нақ толық жиырма бесте,
Кеммін дерлік жері жоқ ақыл-есте.
Отанында жігіттер байқасқанда,
Еш біреуі жықпайтын ерегісте.

Бұлардың жамағайын аталасы
Қызын алып, қыз берген баталасы
Құбылай он бес шақты үй, оңаша ауыл,
Оның да кірмелерден арғы атасы.

Аралас Балағаздар ауылына,
Тартады бірін-бірі бауырына.

Ішінде ағайынның ынтымақшыл,
Елдіктің жеңілі мен ауырына.

Бар еді Құбылайдың жалғыз қызы,
Жанарлы шамдай жанған екі көзі,
Екі ауыл бұратана басын қосса,
Ішінде көз тартатын сол жұлдызы.

Шаңқандығы шағала секілденіп,
Күніменен шағылады көрсең жүзі.
Уыз беттің қанынан нұры тамып,
Күйден күшті, сөйлесе кейбір сөзі.

Кірпігінен секілді құндыз атқан,
Жіңішке қара қасы тура тартқан.

Ақ маңдайлы, ақша бет аясында,
Ақылдылық белгі бар толып жатқан.

Қолаң шашы құйылған арқасына,
Су еркесі құнайдай* құндыз тапқан.
Ақ торғындай мойынын күн сүйеді,
Осыншама сұлу ғып кім жаратқан...

Жанарында жас толған қара нәркес,
Қарасаң да тоймайсың ертеңді-кеш.
Қарашығы қайнаған терең ойда,
Кел, адамзат, дегендей жұмбағын шеш.

Еркежан жалғыз қызы Құбылайдың,
Біріне теңегендей күн мен айдың.

Қорғалап отанының кемдігінен,
Қосына қона алмайды аулы байдың.

Құбылайға келіп жүред Балағазы,
Достастығы үзілмеген қыс пен жазы.
Балағаз Еркежанмен қарасқанда,
Көздерден жалындайтын жастық назы.

Құрметпен Балағаздың атын байлап,
Масатпен отырушы ед күліп-ойнап.
Тобымда менің теңім осы ғой деп,
Ішінен алдақашан қойған ойлап.

«Қайтемін, қоқырайған хан мен бекті.
Сан қайта әкемді де мазақ етті.

Тең көрмей ауылымды таптаттырып,
Оларға жар боламын не себепті».

Осы еді Еркежанның жүрегінде,
Білуші ед Құбылайдың тілегін де.
Аққұла Балағазды құрмет етед,
Сағынса шақыратын керегінде.

«Еркешті зорға берсем оңамын ба.
Итіндей сол ауылдың боламын да.
Өзімдей төмен ата Балағазы,
Осыған құрығымды саламын да».

Құбылай осыны есеп ететұғын,
Алдынан жарық сәуле күтетұғын.

Балағаз келген күні жай қыдырып,
Үйінен сылтау тауып кететұғын.

Шешесі Еркежанның Күміс-дағы,
Әзілін сырттан тыңдап күтетұғын.
Ән салып, өлең айтып екі қыршын,
Қалжынды тереңдетпей бітетұғын.

Бір күні Балағазы тағы келді,
Жамылып жазғы ыстыққа қоңыр желді.
Өзі де байқамайды аттанғанда,
Не тартты, сол ауылға, неге келді.

Көрмесе Еркежанды тұра алмайды,
Барлығын қандай күштің ұға алмайды.

Көргенде Еркежанды өң құбылып,
Айтуға ешбір қалжың таба алмайды.

Ерленіп осы жолы бір сөз деді:
«Көрмесем тұра алмаймын, Еркеш, сені»
Қызарып Еркеш бетін кырын бұрып,
Жымиды жас баладай, үндемеді.

Балағаз тағы да айтты көрер көзге:
«Еркежан, сұлу бар ма сенен өзге».
Еркежан қымызды әкеп беріп жатыр:
-Сөзіңіз байлаулы ғой өзіңізге.

Үндеспей біраз қалды содан былай,
Балағаз жанды жалын шыдай алмай;

Қолынан Еркежанның ұстағанда,
Бар дене әлсіреді, қуат қалмай.

Алқынып жастық билеп, жүректерді,
Шығарды денелерден суық терді.
Дыбысын естіп сырттан Құбылайдың,
Екеуі қолын жылдам қоя берді.

Келем деп кешке таман Құлжатасқа,
Еркежан жауап бермей жүре берді.
Жатқанда аттандырып Балағазды,
- Ертең болса, сөйлесу мақұл, - деді.

Балағаз үйге қайтты ойлай-ойлай,
Үмітті жар, құшатын сөзге тоймай.

Жан досы Жоламанға келіп түсті,
Өзінің лашығына мойын бұрмай.

Жоламан Балағаздың шын жолдасы,
Оның да басқасы жоқ қара басы.
Баулыған Балағазды бұл болатын,
Үлкендеу Балағаздан оның жасы.

Қайратты екеуін де өткір дейтін,
Елінің бас қосқанда бозбаласы.
Күзетте қажымайтын сол екеуі,
Ұшыраса қиындыққа елдің басы.

Балағаз Жоламанға төкті сырын,
Ұялшақ секілді еді бұдан бұрын.

«Еркешке ертең кешке сөйлесем» деп,
Білгізді белгілескен көңілдерін.

Жоламан зерек еді ақыл-ойға:
- Мін болар бала, сірә, мұның бойға,
Құбылай мұны білсе өкпелейді,
Байқа сен, бөтен емес оны да ойла.

Шынында екеуің де құмар болсаң,
Құда боп айттырғаның жөн болмай ма.
Жасырын бұл ойларың сыртқа шықса,
Қарашы өзді-өзіңе мін болмай ма.

Бұл сөзге Балағазы қалды тоқтап,
Жекеңнің ақыл айтқан сөзін сақтап.

Кешікпей Жөкең бастап, тобыр қостап,
Жастардың тойын тойлап қойды баптап.

Тобырлар бір-біріне құда болды,
Тегінде Жөкең байғұс тапты жолды.
«Берген соң өлі-тірі, өлі күйеу
Жатпайды» деген мәтел енді келді!

Жігітке қарап жату енді сынды,
Сол оймен Балағазы атқа мінді.
Таудағы ел, тойға алдырған Еркежанды,
Балағаз қызғаныштты айтсақ шынды.

Мінгені теңбіл атқан қаракөк ат,
Жануар жалынды еді мінезі жат.

Болғанда құлан тұяқ, бөрі кеуде,
Қол еті қызған кезде ойын салад.

Құлан жал, екі құлақ тас төбеде,
Кең маңдай жалпақ келген қос жебеде.
Етсіз бас, киік танау аңырайған,
Жұп-жұмыр, буыны жоқ белдемеде.

Үзіліп тұр жіңішке сағақ мойын,
Саңлақтанып, жүз толқып салады ойын.
Астыңғы ерін түсіңкі, тісте сыздық,
Бауыры жазық, төс төмен, ашық қойын.

От жанғандай жарқырап екі көзден,
Омырауы жап-жазық алшақ келген.

Асық жілік ұзын кеп, бота тірсек,
Сіңірлері бөлек тұр жебеленген.

Тып-тығыз тығыршықтай шақпақ еті,
Қас сүйегі үңірейген кең тұр беті.
Қалың құйрық, қапсағай тірсек төмен,
Сабауының екі жік бұлшық еті.

Екі жая тақтайдай тура түскен,
Сан еті кесек-кесек білемдескен.
Жайтандаған жүрісі, бөкен санды,
Төрт аяқтың дүбірі жерді тескен.

Аңыратып ағызсаң тақымда ойнап,
Шүу дегенде ұйтқытып желдей ескен.

Ауыздығын қарш шайнап, тақымда ойнап,
Қаршығадай қайырылмай құсқа түскен.

Жүйрігі Балағаздың сынап алған,
Құлынынан қолда ұстап асыраған.
Жөкеңді ертіп, жүйрігін сылап ерттеп,
Атқа қонды Балағаз кешке таман.

III

Елінің бір жуаны Құсан мырза,
Құсан десе қол қояд көбі таза.
Бай мен бағлан, шоралар Құсан айтса,
«Бүлдірсе де бүтін» деп, болад «риза».

Жауыздықпен Құсанның аты шыққан,

Мыжырайған қара сұр, адам жұтқан.
Қырыққа келген қырқылжың болса дағы,
Жастық ісін қоймаған бір көксоққан.

Ел сөзіне кірсе де қыңыр тартып,
Айтқанына келтіріп талай жыққан.
Атасы көп, өзі бай, жанды-жақты -
Ықтиярсыз Құсан ғой ол сондықтан.

Тау бөктерін мал қаптап кешке таман,
Ел маңында қой, қозы азан-қазан.
Торы алалы жылқылар төскейді алып,
Өзен жаққа ой тартып құлады арман.

Ауылдан шет, жеке отыр үш-төрт ақ үй,

Жұрт үймелеп жиылған берісіп сый.
От маздатып алдында қазан асып,
Өз салтымен боп жатыр о да бір күй.

Үй сыртына тартылған екі-үш керме,
Самсаған ат байлаулы кермелерде.
Ауыл жасы бәрі де асығуда,
Шаруа жайлап қызыққа тез кіруге.

Құсан өскен ортада ақ боз сарай,
Үймелеген көп халық соған қарай.
Керден басып, кербезсіп Құсан өзі,
Басқарып тұр барлығын қате қылмай.

Тарбақ танау ашылып кеткен көкке,

«Тәңірі» болып көрінед сонша көпке.
Ағасының әйелі бала туып,
Сондықтан хабар айтқан төңірекке.

Бозбалалар бірдей боп бөлек отыр,
Тіккен үйде қыз бенен келіншекке,
Төрт үй толған қалпымен қыз, бозбала,
Құсан тойы болған соң кем түспек пе.

Ән мен күйдің қойғандай кілтін ашып,
Шырқалған ән кеткендей таудан асып.
Шиін алып іргені ашып қойып,
Жатты жастар қосылып әнге басып.

Бір-екі салт қылт етті ай астынан,

Андығандай қарады жастар соған.
Астындағы аттары киікше ойнап,
Балағаз Жөкеңменен шықты ортадан.

Кеткенін Еркежанның білген олар,
Ойынға шақыртылмай келген олар.
Сонда да Балағазы өзі жетті,
Көруге қалыңдығын болып құмар.

Құсанның жігіттері қарсы алысты,
Құрметтеп кейбіреуі ат байласты.
Жіберіп бұл екеуін шеткі отауға,
Құсанмен жігіттері ақылдасты.

Балағаздар кірісті шеткі отауға,

Құсанда ой жоқ, оларды бағалауға.
Қисыны кеп кездессе сөз жүзінде,
Бәрі дайын мазақтап табалауға.

Өйткені Еркежанның шыққан аты,
Болса да кірмелерден арғы заты.
Талай жігіт жеңілген Еркежаннан,
Өзі шешен және мол парасатты.

Құсанның қағысатын болған ойы,
Елеп көрген ел емес өмір бойы,
Сондықтан шақырттырған қыз, жігітті,
Әйтпесе Құбылайға жоқ Құсан тойы.

Жаңа естіп Балағаздың айттырғанын,

Кетірмек кірмелердің Құсан сәнін.
Жекелеп қызды ауылды шақырған соң
Балағаз ойлағанда, білген мәнін.

Сауыққа төрт үй толған қыз, бозбала,
Жиылған талапкерлер тамашаға,
Ебін тауып Жоламан шығып кетіп,
Жолықты құдағи мен құдашаға.

Еркежан Балағазды сонда білді,
Хабары ғашықтықтың жүрек тілді...
Қырмызы Еркежанның бас жеңгесі,
Күйеуге амандыққа өзі келді.

Үйіне Еркежанның Құсан кірді,

Бастарын, кім біледі, қандай түрді,
Қатын-қалаш сырылып бозбалалар
Қасынан Еркежанның орын берді.

Тапал бой, тарбақ танау, жылан сұр бет,
Қарады Еркежанға екі-үш рет.
Отырған жігіттерге әмір етті,
Өлеңшілер осы үйге жиылсын деп.

Аулынан Құбылайдың келген жастар,
Құсан айтты: - Ән салып, айтыс бастар.
Күйеу ғой, Балағазы о да кепті,
Кім білсін, оның сөзін кімдер қостар.

Сол кезде Балағазы Жоламанмен,

Күшіне сенбесе де әзілге тең.
Естіді Құсан айтқан қотыр сөзді,
Балағаз жауап бермей қала ма кем.

Ән салды төрде отырып Құсан сонда,
Ақымақ ес біле ме мақтанғанда.
Құсанның өр кеудесі тағы сондай,
Оның ешбір теңі жоқ сонша жанда.

«Еркесі Қаракерей Құсан атым,
Болады өр найманнан арғы затым.
Жасымнан ең дәулетке жүрмін шалқып,
Әзірше естілген жоқ жаманатым.

Тағы бір ашулансам батырлығым,

Дайын тұр қарысқанда батылдығым,
Өзім би, өзім шешен, ділмар тудым,
Қай адам тең қылмақшы салтанатын.

Сыртыңнан естуші едім, Еркеш бала,
Тотыдай төңкеріліп бері қара.
Мін тапсаң, жөнін айтып отыра бер,
Әйтпесе айтысайық бір азғана».

Ағайыны Құсан мырза шырқағанда,
Лық толған үй ішіне қыз, бозбала.
Бәрі де қошаметтеп тыңдап отыр,
Сыймағаны ақ үйдің жабығында.

Сығылып үйге кірді Балағаздар

Құсанның пішінінен білінді ызғар.
Еркежан домбыра алып ән шырқады,
Тыңдады, талабы бар өнерпаздар.

«Сөзіңіз сыпайы екен, Құсан мырза,
Шақырған құрметіңе әркім ырза.
Еліңнің бозбаласы бассыз екен,
Үймелеп үйді басып кетті маза.

Сізбенен айтысуға көңілім жоқ,
Батырсып, я байсынып салма жаза.
Үлкен мен кіші кісі айтыспайтын,
Мырзеке, қайтер еді қойсақ таза».

Құсанның едірейіп екі көзі,

Сенгендей әлде болса өзіне-өзі.
Қалжыңын, келекесін қозғай айтты,
Жанына жақпаған соң қыздың сөзі.

«Еркежан, анаң қандай, атаң қандай,
Менсінбей мендей жанды мақтанғандай
Өзіңе мән мен жайдың бәрі мәлім,
Әзіл жоқ атасызға ақтарғандай.

Өз басың асыл болып кімнен асты,
Байқасам қасиетіңді карға алғандай.
Адам жоқ аймағында мен білмейтін,
Па, сабаз, жігіт қой деп таң қалғандай».

Ду күлді бозбалалар қошеметтеп,

Құсанға келген емес әйел беттеп,
Қапелім қалжыңменен айтысса да,
Соңынан қалатұғын бүгежектеп.

Тигізді Құсан сөзін Балағазға,
Жанына Еркежанның тигені аз ба,
Қырмызы Еркежанға сыбырлады,
Дегендей шамаң болса, сөз алғызба.

«Құсан-ау, көкке өрлейсің өз ойыңда,
Мақтанғың келген екен өз тойыңда.
Байқасаң алды-артыңа ұяларсың,
Жақсылық толып тұр ма өз бойыңда.

Көрінсе саған қарға, маған сұңқар.

Көргенде мен тотымды шерім таркар.
О дағы жауап берер, Құсан, саған,
Асықпас, ақылды адам соңын байқар.

Тең емес меніменен сенің басың,
Барады қырықтан асып міне жасың.
Данышпан білгір болсаң өнер көрсет,
Атам көп, малым бар деп мақтанасың.

Рас, мал Қарынбайда көп боп өтті,
Төбесі оның қашан көкке жетті.
Тоз-тоз боп өз жазасын өзі тартып,
Иығына бүтін шапан ілмей кетті.

Аулыңның бозбаласы құрығандай,

Ұялмай, әуел кезек сізге кепті.
Өзіңдей Жөкең сізге жауап берер,
Байқаңыз, Құсан мырза, төңіректі».

Сұрланып Құсан отыр қызарандай,
Аулы намыстанды шыдай алмай,
«Оңбаған кірме» деген сөз шығарды,
Құсанның жігіттері содан былай.

Жоламан сөз бастады сонда отырып,
Ей, Құсан, бері қара, мойын бұрып.
Шулатпай ауылыңның жігітін тый,
Күшпенен жеңбекпісің зорлық қылып.

Бұл сөзге тоқтамады, Құсан қызды,

Антұрған өз қызығын өзі бұзды.
- «Тілеуге шақырдым ба тобырларды,
Бір тоғыз сатып алсам мұндай қызды».

Балағаз: «Құсан мырза, бері қарашы,
Аралас жақын еді ел арасы.
Сауыққа жас болған соң келіп едік,
Құсанның зор деген соң тамашасы.

Шыдамай қыз сөзіне үлкен-кішің,
Не болмақ бұл ашудың мағынасы.
Ел іргесі көппін деп зорлық қылма,
Қанжығада кетіп жүр кімнің басы».

Құсанның бір жігіті бұтып-шатты,

Жанына Балағаздың тиді қатты.
Оңбаған құл, қаңғырма, кетіңдер, - деп
Құсан ап, Балағазды екі тартты.

Сұрланып Жоламан да күйіп ойдан,
- Жүр, Құсан, далаға шық, салсаң ойран,
Үйме-жүйме далаға шығып жатыр,
Боқтықтан түк қалмады айтылмаған.

Жалма-жан әйелдер де атқа келді,
Барлығы алты-жеті адам еді.
Далаға опыр-топыр шыққан шақта,
Жоламан Балағаздың атын берді.

Кенеттен түсін бұзды түн «албасты»,

Қауіпті қараңғылық жерді басты.
Қара бұлт ай, жұлдыздың бетін бүркеп,
Ажалдай түсі суық аспан асты.

Күн күркіреп тауларды дірілдетті,
Өзендер ішін тартып күйін шертті.
От шашып, аспанда ойнап, бұлт айдасып,
Нажағай сәуле атқызып жарқ-жұрқ етті.

Балағаз бен Жоламан топты жарған,
Үзеңгіні таралғымен шешіп алған,
Бір ұрғанда сілейтті кім болса да,
Айқасқаннан кім болсын аман қалған.

Еркежандар анадай бір сайда тұр,
Қауіп күшті, жалғыздық жүректе кір...
Балағазым қайтер деп, үрей кетіп,
Жас жүрек жалын серпіп, қорқуда тұр.

Қайтемін Балағазды ұрып жықса,
Қор қылып намысымды жерге тықса.
Жарқ етіп үміт шіркін келген кезде,
Дариға! Қаһарлы ер жеңіп шықса!

Осы ойлар Еркежанды әлсіретті,
Бірде шат, бірде қайғы күйін шертті.
Жарқ еткен нажағайдың жарығымен,
Көзіне Балағазы түсіп кетті.

Ойнатып қаракөкті ортада жүр,
Еркежан демін санап хабар күтті.
Тасыр-тұсыр, тас-талқан, айғай-ұйғай,
Еркеште қауіп кетіп, сенім жетті.

Бұлт жадырап, ай шығып, жұлдыз күлді,
Тау тартып қараңғыны мойнына ілді.
Балағаз бен Жоламан жұлдызша ағып,
Еркештердің қасына жетіп келді.

Жоламан әмір берді жүріңдер деп,
Бәрі қайтып жөнелді салып дүрмек.
Балағаз Еркежанға қатарласып:
- Қуат беріп, жеңгізді сіздің тілек...

Сөз таба алмай күрмеліп сүйінгеннен,
Не қыларын білмеді сүйген жүрек,
Қатарласып сөйлесіп Балағазы,
Сол қолына оттай боп тиді білек.

Астында Еркежанның торы жорға,
Сызылдырып келеді тура ауылға.
Қиғаш жол екі ауылдың ортасында,
Қиыспай біраз тұрды айрылуға.

Қырмызы айтты: «Жүріңдер біздің елге,
Жақын ғой, өздеріңіз көрген жерде.
Қонақ боп, ойнап-күліп кетіңіздер.
Үлкенде бөтен кім бар пәлен дерге.

Өзіміз емін-еркін дулатайық,
Сыйымыз анау болды барған жерде.
Үлкендер ұялтқанда айып алар,
Күйеуге салмақ түспес онан өзге».

Аулына алып жүрді екеуін де,
Жеңгелері екі жастың тілеуінде,
Үйіне Қырмызының келіп түсті,
Еркежан ат байлады өз үйіне.

Ләззатпен екі құмар, ойнап-күлді,
Жігіті отанының құрмет қылды,
Құбылай бастан-аяқ ертең күндіз,
Құсанның оқиғасын естіп білді.

Құсаннан бір есептен қауіптенді,
Орнатып жүре ме деп қара күнді.
Сүйініп екінші оймен Балағазға,
Істеген қайратына көңілденді.

«Қарағым, мандайымның жұлдызы» деп,
Сергіді шаттанған соң көңіл өрлеп.
Тапсырып әйеліне, күтіңдер деп,
Аттанып малға кетті өзі-ақ жөндеп.

Еркежан Балағазбен отау үйде,
Ұмытып басқа өмірді қызық күйде.
Тобырдың барлық жасы думан құрып,
Отырды Жоламанмен бөлек үйде.

Не қызық, ең әуелі жастық қызық,
Жастықта құмарланған ғашық қызық.
Серттесіп бір-біріне жан қиюға,
Өміріне өзгермейтін достық қызық.

Жалғыз-ақ, ол заманды кім биледі,
Хан мен бек, мырза, шора, сұм биледі.
Жазықсыз жара салып қарашыға,
Қор етіп тоз-тоз қылып сан иледі.

Қаумалап батырды алдап жауға салып,
Бос мақтап қарашыдан бөліп алып.
Ала ғып қарашының өз арасын,
Бектері екі топтың параны алып.

Олжа үшін құрбан қылып мүдделерін,
Толтырып арам құлқын көмейлерін,
Билері әр рудың ауыз жалап,
Қолшоқпар қылған құлар кедейлерін.

Біреуі сол сұмдардың Құсан зәлім,
Талайға жауыздығы болған мәлім.
Құлданып қарашыны езіп-жаншып,
Жетед деп аз атаға қайтсе де әлім.

Сол Құсан таяқ жеді Балағаздан,
Намысын жібермейтін өнерпаздан.
Балағаз жетім бала боп жүргенде,
Дәндеген қарашыдан атасы аздан.

Отырды ертең Құсан сең ұрғандай,
Таяқтан сұмның басы қаңғырғандай.
«Қап, бәлем! Тұқымынды құртармын», - деп,
Жемтіктес күшіктерін шақырғандай.

Бар еді Шақат дейтін айдап салы,
Келетін қу өсекке оның әлі.
Қысық көз, жылман қара кіріп келді,
Берген соң Құсан әмір бар ма халі.

Отырып төсегінде Құсан жайлап:
- «Ал, Шақат, қандай жайды тұрсың ойлап.
Құтырып қарашыдан пысық туып,

Жеңе ме өстіп бізді қолды байлап.

Бір жерге аттанасың күні бүгін,
Алып кел торыаланы, ертте сайлап.
Хабар бер, Кәпін, Кәбік екеуіне,
Қарашы мал төлесін соры қайнап.

Күң қылып Еркежанды, Балағаз - құл,
Екінші карашыдан қырқылсын тіл.
Кәпіндер қол көбейтсін қарасын қып,
Түсіндір барлығың да, осыны біл».

Аттаныпп кешке қарай Шақат кетті,
Қасына жалғыз ғана жігіт ертті.
Жасарын қандай бүлік кім біледі,

Үш күнде Ұранқайға барып жетті.

IV

Алтайдың аясында мекен еткен,
Ұранқай дейтін қалмақ елі көптен.
Ішінде қожалары Кәпін, Кәбік
Алдаумен қожа болып әмір еткен.

Түсінді Кәпін, Кәбік намыстанып,
Шақаттан Құсан айтқан хабарды алып.
Табайық жұрт білмесін тосын олжа,
Қайғыға бастап Құсан отыр қалып.

Ту алып, қолды жиып Кәпін, Кәбік,
Жүруге әмір қылды дайындалып.

Қарашы кімнен өлсе, содан өлсін,
Барайық қолды біз де ертіп алып.

Қара Ертіс, Кендірлікті басып өтті,
Сай-сайдың саласымен түн жамылып,
Шеткі тау Маңраққа келіп жетті,
Сауыр мен Көкшоқыдан асып өтті.

Қалғыды қараңғы түн жерді басып,
Жел ғана бет сүйеді сыбырласып.
Қараңғы тау қойнында пысқырған ат,
Күтуші ақырын сөйлеп қыбырласып.

Қарауыл төрт жағынан түгел қойып,
Қалың қол, ат түйіскен қатарласып,

Мосыда қылдыбақыр терең сайда
Қозының құлынменен етін асып.

Солардың оты ғана түннің көзі,
Алысқа естілмейді көптің сөзі.
Қамаған қалың таудың ортасында
Белгісіз басқаларға жаудың ізі.

Жұтылып қалың бұлтқа жұлдыз тынды,
Сүңгіді қараңғыға айтпай шынды.
Ай алтын, алабажақ перде жауып,
Барады бетіне алып биік шыңды.

Қалтиған күзетші тұр таудан басқа,
Қалғыған қара түн тұр жаудан басқа.

Шатырда, қалың қолдың ортасында,
Сөйлесті Кәпін, Кәбік етіп бопса.

Кәпін айтты: - «Құсанмен шабыспайық,
Онан да жөнін тауып табысайық.
Көрсетіп қалың қолды ауылына,
Айтысқа елші салып шығысайық.

Қулық ед қолды алдаған Кәпін сөзі,
Соғыстың болмайтынын біледі өзі.
Әдейі кісі салған Құсан сұмырай,
Сөз айтпай құн алуға жетед көзі.

Құны жоқ алдақашан алатұғын,
Құр жала пәлелері жабатұғын.

Ертеде Ұранқайдан екі жігіт,
Өліпті деген өсек болатұғын.

Қолданып сол өсекті құн сұрамақ,
Құсанның көмегімен шын сұрамақ.
Өлтірген қарашың деп найманды алдап,
Өзінше болды бұлар әдіс құрмақ.

Құлдар кім, қарашылар ертіп алған,
Хан мен бек еркін алып айдап салған.
Римнің құлды құлмен соғыстырып,
Салтындай құрбандықты сауық
қылған.

Бектердің есінде ме күңіренткені,

Жас бала, кәрі ананы еңіреткені,
Құл-құтан, кедей, жарлы садаға деп,
Хандардың қан жамылып күйреткені

Бұйырды ертең Кәпін, елші кетті,
Құсанның аулына келіп жетті.
Құрсанған көк темірмен он қалмақты
Көргенде ауылдың да есі кетті.

Найзаға ақ ту байлап алыс тұрып,
Елшілер Құсан жақтан хабар күтті.
Белгісін елшіліктің таныған соң,
Келсін деп Құсан мырза хабар етті.

Үй тігіп, көк майсаға, қойын сойып,

Күтуші алты-жеті жігіт қойып,
Маңайға ат шаптырып Құсан әлек,
Елшілер ерігуде етке тойып,

Жиылды екі күнде Құсан жұрты,
Хабар ап шапқыншыдан іші-сырты.
Сөйлесіп Кәпіндермен үш күн, үш түн,
Құсанға төмендегі қойған серті:

«Қара нар, қалы кілем, тоғыз қысырақ,
Төлеуі ер құнының осындай-ақ.
Бересің бес күң, бес құл бұған қосып,
Ал, Құсан, өз сөзіңнен қайтпа бірақ».

Қияға осылай деп салды Кәпін,

Ақырында сұрағанын алды Кәпін.
Оңаша сыр сырласып сұмырайлар,
Аузынан бал жаласты Құсан, Кәпін.

Балағаз, Құбылайларға хабар етті:
- Кәпін бек жер қайысқан қолмен кепті
Жұрт болып құн төлеуге бітім қылдық,
Жүз түйе, үш күн, үш құл сол себепті.

Бұл ғана үлестіру аздап бөлген,
Бірнеше онан да көп бізге келген.
Күшіміз соғысқанмен жете алмайды.
Дұрыс па қырғын тауып бекер өлген.

Тобыр айтты: «Күң мен құл бере алмаймыз,
Құсанның зорлығына көне алмаймыз.
Ауқымы барлығының осы болса,
Бәрібір дұрыс шешім дей алмаймыз.

Кімде бар, күң менен құл аталы да.
Байда бар, бай мал берсе сатады да.
Жаудан түскен олжаны кім бөліссе,
Шығынды солар өзі тартады да».

Сол сөзді ап, барған кісі қайтып келді,
Жауабын қарашының айтып келді.
Құсанның қулығымен хабаршы адам,
Екі елді шағыстырып берді желді.

Құсан айтты елінің адамына:
«Жалынбайық тобырдың жаманына,
Сергелдеңге серпілмей жатқанын көр,
Билігімді баспаққа табанына.

Қалмаққа біраз төлеу біз берейік,
Мал беріп қалың қолын жіберейік,
Алып қап бастықтарын аз нөкермен,
Өнерін карашының соң көрейік».

Әудесті, қалмақпенен бітім болды,
Қайтарды Кәпін, Кәбік қалың қолды.
Басты адам екі жүздей кейін қалып,
Оларды Құсан өзі күтпек болды.

Қара нар, қалы кілем, матау алды,
Қалмақтың көбін сөйтіп жолға салды.
Күң мен құл күңіреніп теңге мініп,
Зарлай-зарлай сорлылар кете барды.

Атадан ұл, анадан қыз айрылды,
Өмірі қаңғып, жұтып қайғы зарды.
Құрбаны бай мен бағлан мырзалардың
Лағынет айтып қарғады сұм тағдырды.

Кәпіннің бар билігін алды Құсан,
Сойысқа аямады малды Құсан.
Айтқанына келтіріп кегін ойлап,
Тырнағын Еркежанға салды Құсан.

Кәпінге, Кәбікпенен түсіндіріп.
Мақтады Еркежанды сүйсіндіріп.
Қай-қайсысың алсаң да асқан ару,
Қолдан тартып ал деді қисындырып.

Он бес үй Құбылай деген аз ғана ауыл,
Қиыр жайлап, шет жүрген жазған ауыл.
Малын айда, жараған жақсысын ал,
Үйі құлап, ойсырап тисін дауыл.

Пысықсыған Балағаз күйеуі бар,
Батыр болса көрерміз хабарлаңдар.
Қалың найман қозғалмай жатып алса,
Сіздермен соғыспаққа қалай шыдар.

Осылай Құсан залым ақыл берді,
Он жігітпен соңынан Құсан да ерді,
Байлығымен барлығын сатып алып,
Тапты Құсан кек алар кезең жерді.

Құсан сөйдеп айтқан соң желдей есіп,
Кәпін, Кәбік аттанды мақұл десіп.
Он жігітпен соңынан Құсан да ерді,
Дуылдасьш барлығы еһелесіп.

Шарпыдай бұлт бетіне шіркеу салып,
Сырғиды күн аспанды бетіне алып.
Әлсіреп тынығайын дегендей-ақ,
Маужырап барлық әлем тұрды талып.

Жер сонда күлте киген күнікейдей.
Құлпырып шаттықта тұр күніркемей,
Көкорай жұпар атып иісі аңқыған
Жаңбырдан жасыл төккен жас сілбідей.

Бозторғай ән шырқасып күйге басып,
Шыбын-шіркей, соналар ызыңдасып.
Ақты, көкті, жасылды қызғалдақпен,
Салтанатын санап тұр сай жарасып.

Барлығына осының көзін салмай,
Жалт-алт қарап тау жаққа көз айырмай.

Ай далада ағылып біреу келед,
Жаудан қашқан адамдай есі қалмай.

Құла дөнен астында ырс-ырс етіп,
Титық құрып, болдырып, тыныс бітіп.
Екі санға иесі кезек ұрып,
Шауып келед сонда да сүмеңдетіп.

Белгісіз-ау, кім екен дәл осы адам,
Едірейген екі көз от боп жанған.
Құдастың жазығынан бойлап өтіп,
Түбекпен Төртқұдыққа құлады арман.

Жынды ма, ай далада жалғыз шапқан,
Қуанған қуатты ма келе жатқан.

Оқ тиген қайғыменен бишара ма,
Жазықсыз жаныпкүйіп жаза тартқан.

Құсанның қолындағы түйешісі,
Неше жыл құлдықпенен малын
бақкан.
Құртпағын Құбылайды естіген соң,
Хабарға жасырынып келе жатқан.

Кәпін мен аттанғанда Құсан обыр,
Малшылар ақылдасты ылғи шобыр.
Түйешіні жіберді Құбылайға,
Шыдасын ба бұлар да сондай тобыр.

Сол еді бағанағы жалғыз шапқан,

Сайды өрлеп белден асып аңыратқан.
Жаулардан бұрын барып жетейін деп,
Асығып Құбылайға келе жатқан.

Қозы көш жер Балағаз Құбылайдан,
Әлі хабар алған жоқ мұндай жайдан.
Малға кісі жіберер деп жүретін,
Жау болып шабатынын білсін қайдан.

Түйеші өліп-талып келіп жетті,
Құбылай хабар алып есі кетті.
Шуласып кәрі-жасы бар тапқаны,
Көшуге Балағазға қойды бетті.

Қамдансын, жау қаптады құрыдық деп

Алдынан Балағазға хабар етті.
Жанталас жүгін артып қарашылар,
Дем санап минут сайын жауын күтті.

Байбалам кәрілері бос шошытып,
Баланың, қатын-қалаш есі кетті.
Кейбіреу үйін тастап жүгін алып,
Тездетіп басқанікін әзірлетті.

Малды айдап екі-үш кәрі белден асып,
Соңынан көш те шықты жанталасып.
Жігіттер қару алып дайындалып,
Міністі аттарына асып-сасып.

Көшпенен жанамалап қыз-келіншек,

Жігіттер көш алдында жүрді бөлек,
Найза ұстап, садақ алып Құбылай да,
Алды, артын шолып келед елден ерек.

Не қалды, көшкен елдің жұрты қалды,
Өреде жаңа жайған құрты қалды.
Жиюсыз қазан-ошақ күл шашылып,
Үйінің ішін алып, сырты қалды.

Кей үйдің үзігін ап, бауын шешкен,
Кей үйдің түндіктері жерге түскен.
Бау-шуы караша үйдің жалбырасып,
Желменен бос киіздер желбендескен.

Шашылған ескі-құсқы, киім-кешек,

Төгіліп ыдыс-аяқ қалысқан тек.
Секілді құйын соққан иесіз жұртта,
Бір ақсақ інген қапты, боздайды тек.

Ел қашты қалған мүлкін санамастан,
Сасқан соң алды-артына қарамастан.
Түйесін тайраңдатьш желе жортып,
Барады аз ғана ауыл топ жазбастан.

Еркежан тор жорғаны шайқалдырып,
Бір кейін, бір ілгері тайпалдырып.
Алдымда қандай пәле кездесед деп,
Дене мұз, көңіл суып ой қалдырып,

Құлақта күміс сырға, омырауда алқа,

Бәт құндыз, қарқараны киген қалқа.
Алмадай жаңа піскен уылжиды,
Жапқаны ер-тоқымға жасыл торқа.

Көш өрлеп, Талдыөзектен басып өтті,
Жарықтан «Киік атқан» асып өтті.
Құлжалы қоңыр таудың етегінен
Қойнауға «Қоңыроба» жаңа жетті.

- Осыдан аман өтсек кетер едік,
Аулына Балағаздың жетер едік.
Сақ отыр, ал жігіттер, - деді Құбылай.
- Нақ осы жаудың жолы бір күтерлік.

Сөйткенше қиқу салған шу қайнады.

Айнала қалың кісі ду қайнады.
Ажалдың күйін шерткен жау даусымен,
Жаңғырығып тау сол әнді бірге ойнады.

Қалбағай садақ соғып сарт-сұрт етіп,
Айбалта, қылыш, қанжар жарқ-жұрқ етіп
Көк найза түсі суық, өлім тілеп,
Шашағы шырмауыты желк-желк етіп.

Қалың жаулап бергенде ту-талақай,
Құбылай қарсы ұмтылып салды айқай.
Ат қоя жігіттер де қарсы шауып,

Басталды қанды соғыс содан былай.

Бірі ұрып, бірі қағып, бірі түйреп,
Аз жағы аттан түсіп жатыр күйреп.
Күш кетті тұрыса алмай карашыдан,
Теңдікті бара жатыр жау жақ билеп.

Тау мен тас жаңғырығып көп айғайға,
Ұзады соғыс қызып бірталайға.
Жаралы тән, аққан қан жер бояды,
Майданға кездескен соң жан аяй ма.

Жарқылдап қылыш, найза дулап
қайнап,
Талай қыршын боздақпен ажал ойнап.

Қару беріп еркімен түскендерін,
Түсе-түсе жүгіріп жатыр байлап.

Ұмтылды Кәпін, Кәбік Еркежанға,
Осы деп бір, екеуі ымдағанда.
Құбылай жан аямай соғыс қылды,
Еркешті ұстауға алып қамағанда.

Қалың жаудың ішінде ер Құбылай,
Кеспелтек денесіне күші де сай.
Сақал, мұртын шаң басып, көзі жайнап,
Салысты Кәбіктермен жан аямай.

Аққудай аппақ жүзді Еркежанын,

Қорқаудың қорлығына жібере алмай.
Таза жүрек, шын сүйген құлынтайын,
Шырылдаған даусына шыдай алмай.

Сермей шаншып Құбылай көк найзасын
Кетеді кейде жарып жау арасын.
Жалғыз өзі Құбылай көпке тұрды,
Жаудан алып қалам деп жан баласын.

Ұстады Еркежанды Кәбік барып,
Кәпін де бірге ұстады қосарланып.
Бірін-бірі ұға алмай, аңырысып,
Еркежанға таласты ортаға алып.

Құбылай әлі ұрыста жанталасып,
Өзгелері жеңіліп қалды жасып.
Қайрат қылып Құбылай қоймаған соң
Кәпін келіп желкеден қалды басып.

Желкесінен тиген оқ тесіп өтіп,
Жығылды ат мойнынан ілгері асып.
«Құлыным Еркежаным, Балағаз», - деп,
Етбеттеп аққан қанын қалды басып.

Жаулықтың аяуы жоқ, істеді істі,
Көп сорлы тұтқын болып қолға түсті.
Құбылай соңғы үнімен шақырғанда,
Еркежан жұлқып босап барып құшты.

Кенеттен баласы үшін ер оққа ұшты,
Озбырдың қиянаты қалай күшті.
Құсанның қастығымен іздей келіп,
Рақымсыз Кәпін, Кәбік қанын ішті.

Қанжармен талай теңнің бауын қиып,
Нелер бар бұйымдарын алды жиып.
Топ-топ болъш шабысып шаң боратып,
Дұспанын жеңіп жаулар кетті жүріп.

Бас бағып, алыс тұрып Құсан сұмырай,
Қарады соғыс жаққа көз айырмай,

Еркешті теңге салып жөнелгенде,
Қуанды жауыз Құсан есі қалмай.

- Ал, Кәпін, жолың болсын, жолың болсын,
Дос болдық, осы сыйға көңілің толсын.
Қырық жылғы өлгеніңді сылтау қылдық,
Тілегің бұдан артық қандай болсын, -

Деп Құсан Кәпін сұмның қолын алды,
Ұзатып барлығын да жолға салды.
Еркеш пен Балағаздан кегін алып,
Қоштасып Кәпіндермен Құсан қалды.

Ботакөз боздап аққан жасын төгіп,
Қам көңіл қайғы жұтқан шерін сеуіп,
Тұтқынға жылай-жылай Еркеш кетті,
Алар ма Балағазы іздеп келіп.

V

Неліктен бөгелді екен Балағазы,
Жарлының жанып туған өнерпазы,
Жатпайтын жалын тисе сергек еді,
Аулына жүрмеді ме әлде назы.

Ұмтылған жауын естіп жанып, күйіп,
Намыстан жан күйзеліп оқтай тиіп.
Ойнатып ортекедей көк шуланды,

Тоналған елдің көшін қалды көріп.

Түнеріп күндіз тұрып түндей болды,
Балағаз қайғы жұтып жүндей болды.
Серік жоқ сергелдеңде бірігетін,
Сенделіп жүре берді оңды-солды.

Не керек, жете алмады дер кезінде,
Үйткені Балағазы жүрді түзде.
Қарашы, азғана ауыл ақылдасып,
Түсетін күйді ойлады өзді-өзіне:

«Құсан сұм қабырғалы байлап берді,
Әдейі карашы деп сайлап берді,
Аз ауыл қалың қолға қарсы тұрып,

Көп жауға төтеп беру қайдан келді.

Ала алса Құбылайдың қызын алар,
Алдында азын-аулақ малын алар.
Ол үшін барлық тобыр өлеміз бе,
Жетім боп бала-шаға шекпей ме зар.

Шабылып бәрін күтіп жатыр деген,
Айдаған Құбылайға Құсан болар.
Таяқ жеп Балағаздан қорлық көрген,
Құсанның сол себепті кегі де бар».

Осылай қарашылар іріп бәрі,
Шабу түгіл, қоқырсып тығылды әрі.
Жан досы Балағаздың Жөкең еріп,

Осы-ақ ед көшті күтіп аттанғаны.

Жөкең айтты: «Бұл күйінде кім қалмаған,
Белділердің білегі кімді алмаған.
Соның бірі Құбылай отанымен,
Қайрат шақыр, қалжырап қайғырма оған».

Балағаз ойға шомып қалған солай,
Атының құлағынан көз айырмай.
Жөкеңнің сөзін тыңдап біраз тұрып,
Сөйледі шерін төгіп содан былай.

«Жасың үлкен, жаның дос,
Құлағың сал, Жөкетай.
Бар үміттен қалып бос,

Не күн көрдік, көкетай.

Өзегім оттай өртеніп,
Жанып күйіп барады,
Құтқармасам Еркешті,
Намысты тиіп барады.
Жөкетай, біз кім едік,
Наймандағы құл едік,
Қамбардан қалған тобыр боп,
Бұратана жүр едік.
Тоқсан үйлі тобырдан
Азғанамыз деп едік.
Арқа етіміз арша боп,
Борбай еті борша боп,
Айтқанын істеп байлардың,

Әйтеуір өлмей жүр едік.
Күштілер жеңді зарлатты,
Қанды жасты парлатты,
Құрбан болып аз ауыл,
Тас тастады құлатты.
Әйеліміз күң болды,
Ерлеріміз құл болды,
Бұл не деген күн болды,
Жазықсыз шауып жылатты.
Бала қалды анасыз,
Ана қалды баласыз,
Залым Құсан шулатты.
Қандай дауа етейік,
Осы бетпен кетейік,
Жау артынан жетейік,

Зығырданы қайнатты,
Жалғыз да босам қуамын,
Қанды қанмен жуамын,
Ажлға белді буамын,
Әйтеуір өлдік, сорлатты»

Балағаз осыны айтты отша қаулай,
Басына қайғы түсіп асқар таудай,
Толғанып өңі қашып Жоламан да,
Шомылды ойдан ойға ес жия алмай.

Қарағым, мен де баттым терең ойға,
Барады намыс кернеп сыймай бойға,
Бай мен бек, бағыландар сырттан сатып,
«Өлмесең ома қап», - деп жатыр жайға.

Көзің көрді, аз ауыл бара алмады,
Бізге еріп, жауға қарсы шыға алмады,
Іргелі елмен тартысу қарашыға,
Қайткенмен оңай жұмыс бола алмады.

Кел, қарағым, ақылмен ойланайық,
Бізге еретін кім шығар, толғанайық.
Қалың қолға жеткенмен теңдік бермес,
Басқа әдіспен іздейтін жол табайық.

Екеуі де оқ тиген арыстандай,
Кек кернеген бойларын, шыдам қалмай,
Үміт те жоқ, үмітке сенім де жоқ,
Кім білсін, келешегі болад қандай.

Сол бетпен Кәпін, Кәбік аман кетті,
Сегіз күнде Марқакөл келіп жетті.
Аңдытып айналасын нөкерлермен,
Сан қиын асуларды басып өтті.

Тынығып бір дем алды Түйетаста,
Өткел жоқ Қара Ертісте одан басқа,
Будырған қоғаменен он шақты сал,
Ағызып өтіп жатыр әрбір тұста.

Жөнелді Бүйрек дейтін тауды басып,
Сарыны сағымменен араласып,
Тақырдың даласына тура тартты,
Бүйректің асуынан өрлеп асып.

Тақырды асып, бет алды Байшуаққа,
Сонымен күзет қойды екі жаққа.
Қалжырдан Қаратау тас қиып өтті,
Сары тау, Бұқат дейтін келді шатқа.

Күншілік, Бесқарағай тас қайнатқан,
Ұранқайдың жайлауы қатар жатқан.
Жирен байтал, Қарағайлы тауын басты,
Кәпіннің кәрі тауы арқар атқан.

Осымен Ақжайлауға тура түсті,
Жолдағы айтпаппын ғой қаралы істі.
Тең байлаған түйенің бесігінде,
Еркежан зармен шекті барлық көшті.

Еркежан теңде келед жылайды құр,
Аяйтын сүйеуші жоқ дүние сұп-сұр.
Қайғырып жер бауырлап жатып қалған,
Суреті ата-ананың алдында тұр.

Жармасып жараланған анасы да,
Зарланып құлыным деп, болған жүда.
Қанданған бет, тарқалған шашын жайып
Бір жығылып, бір тұрып, қалған о да.

Не қалды, жазылмастай жара қалды,
Айрылып жүрегінен ана қалды.
Жас Раушанды күңдікке Кәпін алып,
Бесікте жас нәресте бала қалды.

Шыңды құз, жақпар-жақпар биік Матай,
Мінгесіп бір-біріне біткен құлай.
Жұпардай қызыл гүлі мұрын жарған,
Бұл бір жер табиғатқа ересен бай.

Алаңы сол таулардың тағы да көл,
Көл айнала тізілген ызғындай ел.
Кәпін, Кәбік қожасы сол ауылдың
Қылдан тайса көрсетед еліне бел.

Тіккендері күркеше киіз жапқан,
Қырық-отыздан көресің әрбір шаттан.
Сандалмалы өмірмен көшіп жүріп,
Аз қалмақ Алтайды өрлей қоныс тапқан.

Ұранқай дейтін ру қалмақ тегі,
Жайлайтын ақ жайлауды мырза, бегі.
Ар жағы айқасады Марқакөлге,
Бекілген сонымен ен жердің шегі.

Көп қостың ортасында үш-төрт боз үй
Ордасынып бәріне шерткендей күй.
Жатады ол үйлерде Кәпін, Кәбік,
Жылатып жарлы жұртын талап ылғи.

Жорықтан Кәпін, Кәбік аман келді,
Кәбік батыр, Кәпін бек билейді елді.
Есі қалмай қуанды бай мен бағлан,
Олжаның бірталайын соған берді.

Күң боп келген бірталай әйелдерді,
Атышулы бай, мырзаға бөліп берді.
Қиянатпен семірген мес қарындар,
Жапсырды саналы елге бітпес шерді.

Күндіз бос, түнде байлап қол-аяғын,
Аңдуменен ұстады еркектерді,
Талай боздақ жігіттер лажы жоқ,
Көрмегенін өмірден сүйтіп көрді.

Еркешті Қырмызымен жеке күтті,
Кім білсін, күтетінін не себепті.
Тіккізіп орталыққа жеке бір үй,
Еркештен Кәпін, Кәбік үміт етті.

Той-тойлап, ойын ойнап Кәпін, Кәбік,
Шаттанып көңілі тасып бітті желік.
Билетіп, өлеңдетіп қоразданып,
Егескен дұспанынан іздеп ілік...

Еркежан әлсіреуде есін жимай,
Күттірді Қырмызыға содан былай.
Жалынып сұраған соң бастықтардан,
Босатты Қырмызыны сөзін қимай.

Кәбік, Кәпін таратты қолдың бәрін,
Дем ал деп Еркежанға айтып барын.
Жұрт кеткенде күзетте қалған жігіт,
Тыңдады Қырмызы мен Еркеш зарын.

«Мандайға арнады ма күндік қана,
Бізді күң, ерлерді алды құлдығына.
Қайда екен Балағазы, тірі ме екен,
Шынымен көрінбей ме мұңдығына.

Алтын күн, жарық аспан, бізге қара,
Жазылмас шыбын жанға түсті жара,
Құрыдық карашының аз тұқымы,
Жаны ашып бай мен бағлан түспейді ара.

Бостандық қара баска болды-ау арман,
Іліндік канды торға Құсан құрған.
Билердің карашыға жаны ашымай,
Құсанның қоспасымен болдық құрбан.

Аялап асыраған қайран анам,
Жан әкем, құлыным дейтін қайда панам.
Зарланып, топырақ құшып арманда өлді,
Тұстасым, ұяласым, інім, ағам».

Еркежан осыны айтып сөйлей алмай,
Қайғысы тастай басты, күш жия алмай.
Құшақтап Еркежанның жасын сүртіп,
Қырмызы қайрат берді содан былай:

«Жылама, кім бар дейсің өлмейтұғын,
Өлгендер жылағанмен келмейтұғын,
Қара жер құшағына бір алған соң,
Қайтсең де қайта әкеліп бермейтұғын.

Қайраттан, күшіңді жи, ақылға кел,
Көз жасы көмек емес, болса да сел
Жаны болса Балағаз бір жетеді,
Отыз үй тобыр бар ғой о да бір бел».

Мұңдасып бұлар солай отырғанда,
Бір жігіт тындап тұрды босағада,
Сөздерін екеуінің тыңдап тұрып,
Білдірмей жасын сықты жылады да.

Оқталып сөйлесейін десе дағы,
Басқа да күзетші бар жан-жағында.
Орнына ол қалмақтың басқа келді,
Қаутұн, сен бері шық, - деп шақырды да.

Қаутұн кім? Ұзын бойлы, иір қара,
Белгісіз кім екені бұл арада.
Әйтеуір бұ да қалмақ тұқымынан,
Әйткенмен түсінбейді Қырмызы да.

Біз сықылды жаралы біреу ғой деп,
Ішінен жақсы көрді ойлады да.
Қайда екен Балағазы, не қылды екен,
Соны айталық бұл күйлер тұрсын мұнда.

VI

Оқталып орман бойын түйген Алтай,
Көк тұман белбуардан киген Алтай,
Ойнатып қойнауында аң тағысын,
Ежелден сол әдетін сүйген Алтай.

Күзетіп төбесінде аспан әрі,
Қоян жон, ақ ботадай ақша қары.
Қара бұлт Қапсағайда жатыр сұлап,
Жұмбақты сәлде орайды тастың бәрі.

Қайнаған етегінде қарт Марқакөл,
Биіктен бетін сүйіп құлайды жел,
Құбылтып судың бетін толқындырып,
Жарқырап жайқын Марқа тұрады сел.

Қарағай жағасында сыңсып тұрған,
Шашақты шымылдықтай қызға құрған.
Қиялы жиегінде долы жартас,
Толқынмен сүйіседі кемерге ұрған.

Қамаған найза шоқы жан-жағында,
Жазықта қалмақ елі ар жағында.
Аңшылар аң аулайтын қиынды асып,
Тағы аңның қонысы бар тау бағында.

Бұл тауды кезер екен қандай батыр,
Сырласқан дос кезеді аңмен ақыр.
Мүсінді садақ асқан қару артып,
Бір атты тауға шығып келе жатыр.

Ол жалғыз Қаутұн еді аңға шыққан,
Көңілін сергітуге қапалықтан.
Қалмақтың таңдамалы мергені еді,
Садақпен сайындағы анды жыққан.

Ат тастап Қапсағайға шықты жаяу,
Күдірлі Көкшоқының басы таяу.
Бақылап тау тағысын атайын деп,
Биіктен көз жіберді жерге сонау.

Көк мөлдір суы толқып жатыр Марқа,
Моншақтай бұлақтарын қылып алқа.
Арқасын беткейдегі тауға сүйеп,
Жамылған жағасында жасыл торқа.

Аң қарап сол биікте тұрды Қаутұн,
Мойнын жан-жағына бұрды Қаутұн.
Аңнан басқа бармайтын қиын шаттан,
От жаққан бір түтінді көрді Қаутұн.

Жап-жақын, Марқакөлден алыс емес,
Қаутұнға қандай құздар таныс емес,
Кәсібі өмір бойы аң атуда,
Қаутұнға кедейлігі намыс емес:

«Шыққан жоқ бүгін аңшы менен басқа,
Шыға ма таудан түтін бостан-босқа.
Кім екен құз қойнында мекен еткен,
Етер деп аю қастық ойламас па.

Отырған аң жолында қандай адам,
Жиектеп Марқакөлге баспай қадам.
Жау ма екен, жасырынған елден алыс,
Ап келген тау қойнына ажалды дәм.

Қайтсе де отқа қарай жүрейінші,
Кім екен ол от жаққан көрейінші.
Әлде бұл тұтқын қыздың жары ма екен,
Қаймықпай кім екенін білейінші».

Ұмтылып қайрат беріп өзіне-өзі,
Жоғарғы Қаутұн жастың айтқан сөзі.
Мінді де тор бестіні тау өрледі,
Құлжалының қойнауында екі көзі.

Құлжалы тау сынасы ұзын сала,
Биік шың көз жіберсең жан-жағында.
Ит тұмсығы өтпейтін беті жыныс,
Мекен болған жер еді аңға ғана.

Жортушы ед көбінесе аю, барыс,
Ұрып жығып жеуші еді болса қағыс.
Түтін шыққан дәл соның жолдарында,
Қар үңгір, қанқұйлы үңгір емес алыс.

«Япырмау, не қылған жан бұл отырған,
Әлде аю, барыстар да тимей ме оған?»
Аяндап бір биікке шықса Қаутұн,
Байлаулы үш ат көрді сайда тұрған.

Сауыт киіп сайланған екі батыр,
Жаубүйрек, пісірісіп ет жеп жатыр.
Мірді* алып, Қаутұн жылдам дайындалды,
Тіл алмай кетпейін деп бұдан ақыр.

Қойнында шытырманды терең құздың,
Гүл майысып екі ерге жапқан шатыр.
Қызыл маржан бүркенген тікен сұлу,
Аясында ас ішкен аңғал батыр.

Біреуі садақ алып ұшып тұрды,
Тез кел - деді, қасына мойын бұрды,
Аттан түс, сен кімсің? - деп әмір беріп,
Жарағын қолына ұстай сарт-сұрт ұрды.

Мен аңшы, деп айтқаны сөзді Қаутұн,
Ерсінген ерлік қалпын бұзды Қаутұн.
Екі жігіт шақырды ер аңшыны,
Аяңдап ойға қарай келді Қаутұн.

Қарсы алды орта бойлы, қызыл шырай,
Сақтаныпп, жан-жағына қарай-қарай,
Сұңғақтау, қушық жаурын, қараторы,
Мөлиіп тұр атында бір тапжылмай.

Жауырынды, өткір көзді, қараторы,
Найзаға сүйенуде қимылдамай.
-Атыңнан түс, бері кел, жөніңді айт –деп
Бұйырды ол Қаутұннан көз айырмай.

Қаутұн да аттан түсті аспай-саспай,
Екеуінің ол айтқан сөзін тоспай:
- «Ал, жігіттер, мен түстім, жөн айтыңдар,
Шарадан ұғысайық артық аспай».

Жоламан күлген болып жақын келіп:
«Жігітім, жау емеспіз, сөйле қашпай.
Тау кезіп серілікпен жүрген жанбыз,
Өзің айт, ат-жөніңді бізден саспай».

Ойланды болар-болмас Қаутұн сонда,
Келмейді тегін адам бүйтіп мұнда.
Бұларға жөнімді айтып, жөн сұрайын,
Мақұл ма құр қыпықтап тұру мұнда:

«Жігіттер, атым - Қаутұн, затым - қалмақ
Ерсінген бір жігітке мен де салмақ,
Ауылдан аңшылықпен шығып едім,
Таң болдым түрлеріңді көріп бірақ.

Ерсіз бе, егіз жүрген елден шығып,
Жүрсіздер не себепті тауда бұғып».
Балағаз ажырайды соңын күтпей,
Сен кімге күлесің? - деп тілің сұғып.

Жоламан: сабыр ет деп, батыр, сірә,
Жалт етіп ақыл ойлар түсті араға.
Жігітім, ауылыңның басшысы кім?
Тыңдайық оныңды да айтып қара.

Бұлардың кім екенін білді Қаутұн,
Мырс етіп сырлы түспен күлді Қаутұн.
Кенеттен түсі суып, тағы ойланып,
Тапжылмай бір ойменен тұрды Қаутұн.

Қаутұнның биік тауға көзі түсті,
Бұл дағы бала жастан жауға сұсты.
Тұтқында сол жауының қолындағы,
Зарлаған Еркежандай сырға көшті.

Жасынан өз басынан көшіп өткен,
Дерт қайда үзіп-жаншып жанын шерткен.
Неше рет тақымына қылбұрау сап,
Жарын ап, жара салып еңіреткен.

Қаутұн айтты: «Жігіттер, бері қара,
Танығандай жөнім бар сізді, сірә.
Іздеп жүрген жоқтарың маған мәлім,
Жасырмандар, анығын сөйле тура.

Басшысы Кәпін, Кәбік еліміздің,
Шетіне кеп тұрсыздар жеріміздің,
Балағаз емес пе екен сенің атың?
Күнде аузынан түспеуші ең тұтқын қыздың»

Тояттап көз айырмай тұрды қыран,
Шын ба деп, таң қалғандай болып бұған
Қаутұнға келіп Жөкең жақындады,
Түсініп шыққан сөзді шын жанынан.

-Атың кім?
-Атым Қаутұн, дәл шын сөзім,
Құмар ем, атыңды естіп, көрді көзім,
Қалмақтың таяқ жеген мұңдысымын,
Дәл таптың, ағылатын келді кезім.

Құлданған Кәпін, Кәбік зәузатымды,
Шындықты жасырмаймын бір мінезім.
Іздейік барлық кекті үшеу болып,
Ал, батыр, бірлесуге келдім өзім.

Екі ата, екі ру ел - қазақ, қалмақ,
Асықпай түгел тыңда батыр бірақ.
Мұнда Кәбік, Кәпінмен онда Құсан,
Бұл жауыздар жағушы ед кімге шырақ.

Аядым Еркежандай зарлағанды,
Сүйеуге ер міндетті жылағанды,
«Ендеше, Қаутұн мұндас, жолын тапшы,
Жүр, қане, бірге іздейік бар арманды.

Бар шығар күйік тартқан пендеде арман,
Өмірі от жалындай, болмай дәрмен.
Кекпен кекті іздейік тізе қосып,
Жас Қаутұн, ақылың жетед сенің оған».

Қаутұн айтты: «Ағалар, сөзің рас,
Бір атада Кәпін де қалған мұрас.
Сұлу деп әйелімді тартып алып,
Әйелім қорлықта өлді болып талас.

Амалым жоқ солардың мергенімін,
Өзім іскер және де шеберімін,
Тамақ пен киімімді аңнан тауып,
Сорлысы боп сойылып жүргенімін.

Тұтқын қыздың есітіп жылағанын,
Түсінгенмін бір жәрдем сұрағанын.
Қолдан келсе құтқарып көрермін деп,
Мен де сондай мақсұтты қалағанмын.

Міне, қазір сіздерге тұрмын дәл боп,
Көрінбейді соңында жиналған көп.
Қасық қаным қалғанша мен жолдаспын,
Тілейсіздер алдымен қандай тілек».

Сол кезде Балағазы тұра алмады,
Күрмеліп не дерін де белі алмады,
Құшақтасып, дос көріп жыласын ба,
Жас жүрегі қайтерін ұға аламады.

Тағы таудың құзында аң жайлаған
Әлді-әлсіздің күресі мың қайнаған.
Хан мен бектің карасы таяғын жеп
Ерлері бұл кек үшін бас байлаған.

Орман тұр қалғитұғын сол қалпында,
Таулар тұр кесте төккен гүл қалпында.
Биіктен көшіп биік масайрасып,
Бұлттар жүр жалықпайтын мол қалпында

Бекісті сол сағатта достар серті,
Ашылды барлығының арман, дерті.
Үшеуі жүріп кетті кешке қарай,
Елі боп Кәпіндердің алған беті.

VII

Отырған жылай-жылай тұтқын мұңды,
Үмітсіз ойлаған ой етіп жынды.
Таласып Кәпін, Кәбік кісі салып,
Еркештен сөз ала алмай сағы сынды.

Дауылды құйын басты барлық елді,
Бір нөсер ат құлата соққан желді.
Таласқан Кәпін, Кәбік сөзге шығьтп,
Күшейтті ашуменен оңды-солды.

Тұтқынның бір қызы үшін екі батыр,
Өзді-өзі араздасып көтерілді.
Бірі өліп, бірі қалсын дегендерден,
Олардың арасына жел берілді.

Қай жеңгені қазір сені алады деп,
Қаутұннан Еркежанға хабар кедді.
Жан ағатай, істе деп бір амалын,
Жабысты Еркеш ұстап Қаутұн ерді.

Балағаз атын жазған күміс жүзік,
Еркешке Қаутұн алып сонда берді.
Бас салды бірден танып Еркеш сұлу,
Жазулы Балағаздың атын көрді.

Олар қайда, ағажан, келді ме деп,
Бетіне қан жүгірді тұрған жүдеп.
Құшақтасты Қырмызымен жеңешелеп,
Тілекті Қаутұн ағай берді ғой деп.

Қаутұн айтты: «Мен қазір сыртқа кетем,
Кәпін, Кәбік ұрысты, үміт етем.
Көзі ұйқыға барғанда жетіңдер тез,
Сырттағы Бұрма тастан келіп күтем.

Қос атпенен тұрамын жалғыз өзім,
Таң атпай Аюлыға алып жетем.
Балағаз бен Жоламан Аюлыда,
Мезгілінде жетіңдер болып бекем.

Тағы басқа тұтқындар бәрі білді,
Бетіне алып қашпақшы осы түнді,
Одан бұрын қайтсе де сендер құтыл,
Біліп қойса қор қылар Кәпін жынды».

Я, десіп үйден шығып кетті Қаутұн,
Ымыртта Бұрматастан күтті Қаутұн.
Басталды ұрыс-керіс айқай-ұйғай,
Тапжылмай тас қасында күтті Қаутұн.

Қара түн албастыдай жерді басты,
Ұшырады зор айғайға аспан асты.
Ажал ғана еркіндесіп ерлегендей,
Бір-біріне дауыстап тау да састы.

Кәпін, Кәбік таласып ақ ордаға,
Еркежанды алуға жанталасты.
Бір-бірінен қызғанып тұтқын қызды,
Соғыс ашты - екеуін қара басты.

Ұраңқайды екеуі де екі бөліп,
Өзді-өздері қырылды, арпалысты.
Үміт қылған жүректің тынышы кетіп,
Минут сайын асығып мезгіл жетіп.

Өткен сайын уақиға шыдай алмай,
Тұтқындардан барады тыныс бітіп,
Қырмызы мен Еркежан мазасыз боп,
Қайтсе ұрланып шығуды отыр күтіп.

Кім өліп, кім қалғаны мәлім емес,
Екі жағы ұруда көтеріліп.
Еркеш тұрған ордағы тай-таласты,
Аласұрып айқасып, кезек өтіп.

Айғай-ұйғай шу басты төбелескен,
Сарт-сұрт ұрып бір-біріне керілдескен.
Еркеш пенен Қырмызы жеке қалды,
Басқалар шуға кетті «еһ» лескен.

Қырмызы айтты: кетелік ал, «жігітжан»,
Бізді аңдырлық маңайда жан қалмаған.
Қаутұнға не қылса да кездесеміз,
Түбінде Бұрматасқа жетсек аман.

Қорыққан жүрек алқынып дымы құрып,
Мақұл, - деді Еркежан ұшып тұрып.
Қараңғы түн қойнына сүңгіп кетті,
Екі мұңды жан-жақты байқап тұрып.

Қол ұстасып жүгірді Бұрматасқа,
Қастарында серік жоқ түннен басқа.
Екпінмен басқа жаққа лағып кетті,
Шыныменен айналды оңалмасқа.

Отандағы айқайдан ұзап кетті,
Қалғыған таумен бірге түнге жетті.
Қаутұн естіп бір жақтан келе ме деп,
Екі-үш рет Қырмызы дыбыс етті.

Қараңғы түн делікұл жерді басқан,
Секілді әлде ажалмен ақылдасқан,
Шатырлап нажағайлар, көк сөгілді,
Дариясын құлатқандай барлық аспан.

Қорқыныш бұрынғыдан енді жаман,
Шыбын жан қалар ма екен бұдан аман.
Тау шоқысы тас тілген қарағайлар,
Бәрі жау, бәрі аңдушы айналадан.

Елең етед екеуін бас салғандай,
Біресе Кәпін, Кәбік кеп қалғандай.
Шатқалда тікенектің арасынан,
Әлде аю, әлде барыс бас салғандай.

Етектен сыр еткізіп тікен тартад,
Кәрі қыздай бұтағын мойынға артад.
Түсіп кетті бытқылға шырматылған,
Кейде алдынан жүргізбей тұрып қалад.

Бір кезде тауға шықты өліп-талып,
Қия тасты, қырқаны бетіне алып.
Дамыққан ой, дамылсыз тұншығуда,
Көлеңкесі жүргендей күшсіз қалып.

Еркежан мен Қырмызы қол ұстасып,
Сая болар жер таппай ептеп басып.
Кенет келіп екеуі құлап кетті,
Еркежан тасты құшты жанталасып.

Қырмызыдан шықпады қайтып дыбыс,
Апатайлап ақырды Еркеш сасып,
Қолыменен аймалап қия тасты,
Есі ауғандай қорқуда өңі қашып.

Бір жарқ етті нажағай бет алдынан,
Тереӊ құз, түпсіз шыңырау алда тұрған
Кейін қарай шегініп тастан ұстап,
Не болғанын білмеді одан арман.

Түбінде Бұрматастың Қаутұн күтті,
Әлі жоқ күткендері, мезгіл жетті.
Шыдамай көп айғайдың сүреңіне,
Үйіне Еркежанның өзі жетті.

Қырмызы Еркешпенен кеткен анық,
Киім жоқ, күзетші жоқ, білді таньш.
Қайта шауып, тез жетіп Бұрматасқа,
Дыбыс беріп байқады, тұра қалып.

Енді білді олардың адасқанын,
Өкініш қып манадан бос тосқанын.
Жоламан Балағазға жетейін деп,
Ыңғайлап қолына алды алдаспанын.

Ағылтып түн қойнына кетті сүңгіп,
Тортөбел қыза келе сүзе шұлғып,
Бұлтты аспан анда-санда от жақтырып,
Қараңғы қоюланды жерге мүлгіп.

Жаңбыр тоқтап басылды, жел баяулап,
Тау-тауларға мінгесті бұлт баяулап.
Жаздың қысқа таңы да етек түрді, -
Кешкі бұлттың астынан тауға саулап.

Балағазбен сол тауға сөз байласқан,
Ақжайлаудың биігі аспан асқан.
Ар жағына Қалжырдың аман өтсек,
Жаудың күшін көреміз бізден асқан.

Балағаз бен Жоламан «тағаты» жоқ,
Минут сайын Қаутұннан шындық тосқан,
Желе шауып садағын шыға келді,
Таң ағара Қаутұны бұлтармастан.

Не болды? - Батырларым, болды пәле.
Пәлең не, өзің келдің, Еркеш, қане?
Сөз байлаған жеріме келе алмапты,
Таба алмадым маңайдан іздеп және.

Үшеулеп тез іздейік осы маңнан,
Дыбыс беріп көрейік айналадан.
Ел жақ бетін сүзейік осы ауылдың,
Айламыз жоқ істейтін басқа бұдан.

Үшеуі ел жақ шеттен кірді тауға,
Күн шықпай не де болса аралауға.
Сорлы жетім Еркежан тірі ме екен,
Өлді ме әлде таба алмай жаны сауға.

Ескілікте қарасаң не болмаған,
Күні бар ма әлсізге дерт салмаған,
Хан менен бек, бай менен шора билеп,
Батырды алдап, қаумалап жауға салған.

Айуанның ісіндей іс көрсетіп,
Жетім-жесір болды ма жыламаған.
Жазығы жоқ жарлыға күш көрсетіп,
Кім қалды бай мен бектер қанамаған.

Сол бейбақтың біреуі Еркеш бала,
Ата-анадан айрылды елден және.
Жоламан мен Балағаз жоқтаушысы,
Жайы қандай болады жаны жара.

Бір алаңмен Балағаз келе жатса,
Талықсып біреу жатыр қарсы алдында.
Құшып алды, атынан қарғып түсіп, «
Жаным-ау, мынау біздің Еркежан ба?!»

Етегі киімінің өрім-өрім,
Қолдары тікен жыртқан тілім-тілім.
Тарқатылған қолаң шаш ұйпа-тұйпа,
Сұры кеткен, әл біткен көрсең түрін.

Құшақтады Балағаз алдына алып,
Жан серігім, досым деп күйіп-жанып,
Ықтиярсыз көзінен жас төгілді:
«Көрген күнің осы ма тірі қалып».

Қаутұн мен Жоламан да аттан түсті,
Барлығы аянышты бірге құшты.
Еркешке нәр тамызып, киімге орап,
Аяған жоқ қолынан келген істі.

Есінен айрылған жоқ ер Жоламан:
- Өңінде ерлік, өкініш, жан жылаған.
Болатым, Балағазым, серпіл, сергі,
Ерлікті сынайтын жер осы саған.

Жанардан және қызған Ерке қайда,
Өмірдің Қырмызыдай көркі қайда.
Бір көрген Еркежанды қуаныш қой,
Ал, Қаутұн, отырмайық осыны ойла.

Жоламан түрегелді осыны айтып,
Іздейміз Қырмызыны енді қайтып.
Еркежан есін жиып, көзін ашып,
Жеңінен Жоламанды алды тартып.

Ақырын әлсіз үнмен жауап беріп,
«Ағажан, ризамын түгел көріп.
Қырмызы қия тастан құлап кеткен,
Жатпасын есіл қыршын сол жерде өліп».

Көрсетті сыртқы жақты қолын сермеп,
Жоламан сұрамады қайта тергеп,
Қаутұнды қасына ертіп, атқа мініп,
Ондағы өркеш тасты жөнелді өрлеп.

Қия тас қырқа біткен жанып шамдай,
Бетіне күн шағылад бейне айнадай.
Өресі Ақжайлаудың дейтін халық,
Болушы ед бұлттағы ойнак дамыл алмай.

Тастары жүк секілді қатар жиған,
Тауына тарғыл тасы тұрған сыймай.
Етегі көз жеткісіз, шыңырау құздар,
Өлімге аттанғандай тыйым болмай.

Күн құшып, гүл безеніп алдап күлді,
Табиғат сөйлескендей мылқау тілді.
Кәрі тас қатарланып қатпар-қатпар,
Айтып тұр ертегі қып талай жырды.

Күмістей Алтай сері қар жамылған,
Бұлт киіп, төбесіне әр жағынан.
Бәріне табиғаттың шашу шашып,
Күн асты көкжиектің шарбағынан.

Күн күлді, Еркежан да бірге күлді,
Шағылған шат өмірдің ісі келді.
Қара көз, қара нәркес ой сырынан,
Құшақтап Балағазды жас төгілді.

Сол жерде Жоламан мен Қаутұн мерген,
Қасына екеуінің қайтып келді.
Қырмызы тастан құлап опат бопты,
Алтайға «сыйладық» деп айтып келді.

Жасалық Қырмызыға тастан мола,
Келері қолымыздан сол-ақ қана.
Тіріміз елге қарай аттанайық,
Жүріңдер, қайғырмаңдар, екі бала.

Жас құрсын, жас дегенің ақпай кетті,
Көзінен көндіккен соң шықпай кетті.
Еркешті қан жиренге мінгізгенше,
«Қорша!» - деп дабыл салған айқай жетті.

Жоламан Сайын бозға жылдам мінді,
Садақ ап, каруларын мойнына ілді.
Балағаз ырғып, садақ сермегенше,
Жаралай Жоламанға бір оқ тиді.

-Ағажан, Еркежанды қасыңа алып,
Енді тез Қалжыр жаққа жөнел, - деді.
Орғытып қара көкті Балағазы,
Садақпен тас тасалап тарта берді.

Кешегі Кәпін, Кәбікжанжал еткен,
Кәпінді Кәбік жеңіп ісі біткен.
Енді іздеп, Еркежанды елден таппай,
Сайланып сағаты еді келіп жеткен.

Ер екен, тайсалмады Қаутұн мерген,
Есінде ескі кегі, қорлық көрген.
Соғысты қаша отырып қалың қолмен,
Атқанын түсіреді көрген жерден.

Балағаз «жекпе-жек!» - деп айқай салды,
Барлығы қарсы жаудың хабарланды.
«Келе ғой, келе ғой!» деп Кәбік батыр
Қасқайып бір аланда тұра қалды.

Денелі, кең жауырын, түсі суық,
Кәбікке келер емес адам жуық.
Найзасы шашақталған маржанменен,
Төбесін дулығаның қойған буып.

Тұлпары Балағаздың киікше ойнай,
Майданға шықты екеуі салып айғай.
Кәрі Алтай дауыстарға дауыс қосып,
Ажалға аттан қосты бәрі солай.

Еркежан Жоламанмен ілгері асқан,
Қалжырдың қиясына келіп тосқан.
Жарасын Жоламанның байлап Еркеш,
Уақыт сол болғасын оған қосқан.

Ат үстінде жараны байлап Еркеш,
Соғыс жаққа караудa құйылып күш.
«Балағазым жауымен қайтеді» деп,
Алыста көз салып тұр, басталды егес.

Ақырып Кәбік шапты найзаны алып,
Балағаз қыран құстай өтті қағып.
Екі ердін ерегіскен қағысына,
Басқалар қайтісед деп тұрды бағып.

Айналып кеп Балағаз найза салды,
Ілінтпеді, етектен түйреп алды.
Алып қолдың қарулы ырғауымен,
Төбедей төңкеріліп Кәбік қалды.

Сүйткенше Кәпіндердің қалың қолы,
Лап бере айналадан ортаға алды.
Айқасқанын бөгелмей ұрып тастап,
Қаша отырып Балағаз ұрыс салды.

Ал ұшыр, Қаутұн мерген араласпай,
Садақпен әндемдесін тартад саспай.
Доптай болып домалап түсті талай,
Дәл алғанын ұшырад жаза баспай.

Жақындап келе жатыр бері қарай,
Қарап тұр, Еркеш, Жөкең көз айырмай.
- Қалжырдан аман өтсек құтылар ек.
Қарағым, ал жүрейік соған қарай.

Марқадан құлайтұғын кәрі Қалжыр,
Тыңдасаң естіледі Қалжырдан сыр.
Дүрілдеп тасты соққан судың даусы,
Тау соғып, жаңғырығып естіліп тұр.

Сытылып Марқакөлден төмен құлап,
Көпіріп тасып жатыр аттай тулап,
Үйдей тасты көтеріп бірге ағызып,
Екпінімен ән салад жел шуылдап.

Тықсырып қалың қуғын келіп қалды,
Жанталасып Балағаз соғыс салды.
Төртеуі аядай-ақ жерге келіп,
Қалың қол айналадан қамап алды.

Ал, жігіттер, Қалжырға түсейік деп,
Жоламан жан ұшырып айғай салды.
О да тілсіз кәрі жау, долы Қалжыр,
Төртеуі қатарынан түсе қалды.

Ала келіп жөнелді ағын айдап,
Ажалға араласып жатқан жайнап,
Ағын мен ат күшіне шыдай алмай,
Еркежан ауып түсті соры қайнап.

Жанталасып ұстады ат жалынан,
Балағаз да ұмтылды тез, жалма-жан,
Ат пысқырып, алқынып, қылт-қылт етіп,
Жүзіп барад жануар алға таман.

Сүйткенше қатарласып қара көкпен,
Ұстады Балағазы бір қолынан,
Шуу дегенде атымен сүңгіп кеткен,
Әлі шыққан белгі жоқ Жоламаннан.

Балағаз Еркешті алып шетке шықгы,
Ағып барып құтылды Қаутұн де аман.
Қалың әскер көз жазды үшеуінен,
Ағын ұрып кеткенде айналадан.

Жоқ болған Жоламанды бәрі көрген,
Қуғыншы кейі аңырып, кейі күлген:
- Төртеуі де Қалжырға батсын бәлем.
Ер Кәбіктің құны ғой майданда өлген.

Өлді бәрі қашқынның, Қалжыр жұтты,
Кел бұрайық, жігіттер, елге бетті.
Азғырылған Қаутұн мен қашқын қыздың,
Балағаз батырға еріп ісі бітті.

Осылай гуілдесіп ойлы бастар,
Бет алды Ақжайлауға биік асқар,
Алтай тұр түк көрмеген қалпыменен,
Қан төксе де қаншама қажымастан.

Іздеп еді Балағаз, Жоламан жоқ,
Қаутұн де жар жағалап көре алған жоқ.
Мейлің ізде, мейлің қой пайдасы не,
Арманда боп, сөнген соң қызарған шоқ.

Судан шығып Еркежан дір-дір етіп,
Су киімі құрғамай әлі бітіп.
Жөкеңнен қашан хабар келеді деп,
Балағаз бен Қаутұнды отыр күтіп.

Сенейін бе жауымнан құтылғанға,
Тірлік тізгін бере ме шыбын жанға.
Тар жердегі жолдасым жан жеңешем,
Тағы айрылдым, дариғай, өткен таңда.

Кәпін тауып, бас салып шынжырланып,
Әлде өмірім біте ме, осы арада.
Қарашының таусылып азаматы,
Бар әулеттер бола ма мүлде жұда.

Жөкенді іздеп Балағаз, Қаутұн келді,
«Қоштаспастан жоқ бодды Жөкем» деді.
 - Қайран Жөкем сүйегің көп пе еді! - деп,
Еркежан бетін басып еңіреді.

Егіліп ерлік жетпей Балағаз да:
-Аямауың жасаған әлі де аз ба.
Ойрандалып үй-күйі түгел бітіп,
Құрбан болды барлығы бір жауызға.

Қаны қара, сұм жүрек Құсан залым,
Қан ішудің қан төгіп тапты амалын.
Тұқымын құртып, кек алмай тоқтамаспын,
Қашан шығып жеткенше шыбын жаным.

Жұмысы жоқ Қалжырдың жылағанда,
Бас ұрады жағаға анда-санда.
Сарқыраған бойымен жылжи түсед,
Қарағайдан шымылдық жан-жағында.

-Жөкемнен кем көрмейін өлгенімше,
Көрсетпеймін жалғыздық тірі тұрып,
Сен де мендей мұңдысың, батыр Қаутұн,
Бірге дәурен сүрейік, бірге жүріп.

Осылай Балағаздың серті бітті,
Алтайдың шың мен құзы куә бопты.
Көр аузынан құтқарған Еркешімен,
Арқаға достар солай жүріп кетті.

ЭПИЛОГ

Ал бүгін сол Алтайды қара қандай,
Кен атқан жентек-жентек дала қандай.
Масат пен ақ шалысын айға сілкіп,
Ойнатқан жас бөбегін ана қандай.

Жайлаған Кәпін, Кәбік кәрі Ақжайлау,
Мұңқа мен Марқакөлге орта байлау.
Бораған қазбен орай сары алтыны,
Сол жерде кеннің кені ұлы қайнау.

Мұңқаның кесілгені тау Қамалай,
Бет алсаң Қамалайдан солға қарай.
Жайнатып Алтай тауын Риддер тұр,
Ақ күміс ақтарылған алтын арай.
Жайлаған Құсан залым ұлан-дала,

Батысқа аяқ салсаң одан былай.
Балажал, Қазан-шұқыр алтын кені,
Сол таудың аясында жатыр құлай.

Алтайдың көркеюде жылдан жылы,
Өмірде қазір түгел қызыл гүлі.
Жауласқан ескі тұрмыс адыра қалып,
Достасты қол ұстасып еңбекші елі.

Алтайдың бүгін көрсең Еркежаны,
Ұқсайды қызыл гүлге беттің қаны.
Еңбектен босаған сон сауық құрып,
Шаттығы тау жарады салған әні.

---

*Құнай - құндыздың баласы
* Садақтың бір түрі, оғы әрі алысқа, әрі тез атылады.